

Розділ IV. Актуальні питання психокорекції та психологічної допомоги

Ткаченко Олена Андріївна, викладач кафедри загальної та вікової психології КДПУ, Кічула Єлизавета Іванівна, студентка факультету мистецтв КДПУ

Дослідження особливостей розуміння та інтерпретації невербальної поведінки в контексті підготовки до педагогічного спілкування

Потік послуг, спрямованих на швидке навчання вчителів невербальній мові спілкування, розумінню експресивної поведінки особистості та групи, наростає в усьому світі, у тому числі в Україні.

Невербальне спілкування займає важливе місце в діяльності педагога. Як зазначав Г.В.Колшанський, несловесні знаки - це не залишок, який виділяється з мовної системи, а особливий функціональний компонент парамовної системи, тобто, та комунікативна підсистема, яка доповнює функцію вербальної комунікативної системи [Цит. по: 9, с. 26].

Здібність до розуміння та інтерпретації невербальної поведінки, що входить в структуру соціально - перцептивних здібностей, є водночас, однією з основних складових всієї відображально - поведінкової взаємодії людини з людиною, або з групою людей. Зрозуміло, що розвиток цих здібностей складає одне з найважливіших завдань вищої педагогічної освіти.

Не дивлячись на наявність великого обсягу емпіричного матеріалу, що розкриває індикативні та регулятивні функції невербальної поведінки в спілкуванні [2], [3], ще недостатньо робіт, які відносяться до дослідження розвитку здібності до розуміння та інтерпретації цієї поведінки [5]. Практично відсутні дослідження, де розвиток цієї здібності розглядався б як елемент структурної освіти, що має свої складові та етапи розвитку. Такого роду дані необхідні для більш глибокого аналізу проблеми суб'єктних чинників, активної соціальної підготовки вчителя до спілкування з учнями.

В якості **об'єкта** дослідження виступала невербальна поведінка майбутніх вчителів. **Предметом** дослідження – особливості розуміння та інтерпретація невербальної поведінки як важливі компоненти її загальної структури. **Гіпотеза:** навички розуміння та інтерпретації невербальної поведінки як інтегровані елементи її загальної системи, є важливим показником рівня розвитку невербально-комунікативних здібностей майбутніх вчителів.

Мета даної роботи полягала в тому, щоб теоретично і експериментально дослідити особливості невербальної комунікації в педагогічному спілкуванні, та визначити рівень розвитку навичок

невербальної поведінки майбутніх учителів. Досягнення означеної мети вимагало вирішення наступних завдань:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми невербальної комунікації в педагогічному спілкуванні, зокрема, її перцептивного аспекту.

2. Експериментально визначити рівень розвитку навичок невербальної комунікації у майбутніх вчителів.

Найважливішим аспектом навчання вчителів невербальній мові спілкування є формування складних уявлень про зв'язок експресивної поведінки з індивідуально-особистісними, соціально-психологічними особливостями людини, про діагностичні, комунікативні, регулятивні можливості невербальних засобів вираження психологічного світу людини.

Невербальне спілкування - це система знаків, що використовуються в процесі спілкування і відрізняються від мовних засобами та формою виявлення [1]. Хоча мовні канали зв'язку мають пріоритетне значення, ні в якому разі не можна ігнорувати невербальні засоби. Науковими дослідженнями доведено, що саме за рахунок останніх відбувається від 40 до 93 % комунікації. До речі, 55% повідомлень сприймається через вираз обличчя, позу, жести, а 38% - через інтонацію та модуляцію голосу [18].

Діапазон невербальних знаків людини від її фізіологічних, безумовно - рефлекторних рухів обличчя та тіла, до соціально обумовлених зовнішніх візуальних і аудіальних сигналів, розглядається як невербальна поведінка, або «мова зовнішнього вигляду». В цей діапазон включено ритмічні та висотні інтонаційні характеристики голосу, його часову і просторову організацію: увесь організм стає ніби засобом, «зряддям спілкування» [17].

Сучасна наука розглядає невербальні засоби спілкування з різних позицій:

1. У контексті осмислення загальних програм і способів людської поведінки (Дж. Холл, П. Екман, А. Фрізен, А. Піз, Дж. Фасі, Е. Холл);

2. Формальний та семантичний аналіз невербальних знаків у їх співвідношенні з мовними знаками (Т. Піколаєва, К. Шерер, Ю. Цивян, І. Шаронов);

3. Власне лінгвістичні, соціолінгвістичні, психолінгвістичні та інші розробки, які спрямовані на розпізнавання за невербальними та вербальними знаками психологічних, або емоційних станів, дослідження національної специфіки мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, аналіз способів відображення невербальної поведінки у художній літературі (А. Вежицький, П. Екман, Г. Крейдлін, С. Павлова та ін.) [1], [6], [13].

Особливо хотілося б відзначити напрямок, який очолює російська дослідниця В. А. Лабунська. Нещодавно сформований, він має назву «Психологія невербального вираження особистості», та набуває інтенсивного розвитку. В його рамках інтегруються ідеї філософсько-культурологічного знання, соціальної психології, семіології, а також,

положень індивідуально-динамічного, структурно-функціонального підходів до невербального вираження, експресивної поведінки людини. Така інтеграція надає «Психології невербального вираження особистості» статус не тільки міждисциплінарної області, а саме нового напрямку в психології, що охоплює представників різних наук, і сприяє посиленню впливу психології на гуманітарні та природничі науки. Новий погляд учених на невербальну комунікацію формує суб'єктне відношення до перетворень зовнішнього вигляду, відповідає на запитання про психологічний зміст невербальних репрезентацій, про динаміку взаємозв'язків між експресією та внутрішнім світом особистості, про можливості візуальної діагностики психологічних особливостей особистості, розкриває значення трансформацій зовнішнього вигляду в зміні простору людського буття. Застосування основних принципів психології невербального вираження особистості розкриває нові можливості для практичної візуальної діагностики, для навчання кодуванню - інтерпретації експресивної поведінки, що в свою чергу, дає людині ефективну психологічну техніку як аналізу пред'явлення свого внутрішнього світу іншим, так і більш досконалого розуміння системи відносин, що склалися, а при необхідності, і впливу на неї.

Невербальна поведінка вплетена у внутрішній світ особистості. Її функція не зводиться до супроводу переживань особистості. Невербальна поведінка - це зовнішня форма існування та прояву психічного світу особи. У зв'язку з цим, аналіз структури, зміст індивідуальної невербальної поведінки - це один із способів діагностики рівня розвитку особистості як структури суб'єкта спілкування. Виділення загальних елементів, компонентів невербальної поведінки, визначення її функцій дозволяють створити культурно-специфічну типологію невербальної поведінки [15].

Невербальна поведінка особистості в спілкуванні, в міжособистісному пізнанні поліфункціональна. Вона:

- створює образ партнера по спілкуванню;
- виконує функцію випереджаючої маніфестації психологічного змісту спілкування (щодо мови);
- виступає як спосіб регуляції просторово-часових параметрів спілкування;
- підтримує оптимальний рівень психологічної близькості між тими, що спілкуються;
- виступає як маскування: «Я - особистість»;
- є засобом ідентифікації параметрів по спілкуванню;
- виконує функцію соціальної стратифікації;
- виступає в якості показника статусно-рольових відносин;
- виражає якість і зміну взаємин партнерів по спілкуванню, формує ці відносини;
- є індикатором актуальних психічних станів особи;

- виконує функцію економії мовного повідомлення;
- виступає в ролі уточнення, зміни розуміння вербального повідомлення, підсилює емоційну насиченість сказаного;
- виконує функцію розрядки, полегшення, регулює процес збудження;
- є одним з показників загальної психомоторної активності суб'єкта (темп, амплітуда, інтенсивність, гармонійність рухів) [15].

Складно уявити вчителя, який спілкується з учнями тільки за допомогою слів, не використовуючи різні невербальні знаки. Значення та сенс в спілкуванні несе не тільки словесна мова. Жест, міміка, погляд і поза вчителя часом, виявляються навіть більш виразними та дійсними, ніж слова. Психологи наголошують, що відношення партнерів один до одного, до їх висловлювань, спочатку проявляється в позі, жесті, погляді, дистанції, а потім-в слові. Це значить, що невербальні засоби спілкування виконують функцію випереджувальної маніфестації змісту спілкування. При цьому мова іде не про заміну вербальних засобів на невербальні в діяльності педагога, а про їх взаємодоповнення [10].

Взаєморозуміння між педагогом та учнями можливе за умови готовності та здатності зрозуміти прихований зміст слів один одного. Таке взаєморозуміння у великій мірі буде залежати від активності суб'єктів спілкування, що виявляється в різних засобах невербальної поведінки.

Активний характер мовлення вчителя є важливим аспектом педагогічного спілкування. Активності мовлення сприяють мускульна мобілізованість, підвищення і посилення голосу на початку кожної фрази для утримання ініціативи, надання яскравості кожній фразі, чітка завершеність фрази, рель'єфне наголошення слів, виразне підкреслення контрастів за рахунок діапазону голосу вчителя, тощо. Від сили, витривалості, гнучкості, тональності голосу істотно залежить якість мовлення. Силу голосу визначає не крик, а внутрішнє емоційне наповнення. Витривалість голосу дає змогу без його ослаблення чи захворювання вдаватися до тривалого мовчання. Гнучкість голосу передбачає охоплення максимального діапазону звучання - від низьких до високих звуків і тонів. Тональність голосу вчитель повинен обирати залежно від змісту навчальних і виховних завдань, індивідуальних особливостей учнів [9].

Професійне спілкування ставить певні вимоги і до жестикуляції учителя. Вчителю слід враховувати, що психологічні жести виражають почуття, описові - ілюструють хід думки, крім того, часто випереджають висловлювану думку. Жести вчителя мусять бути органічними, стриманими, доцільними. Вчитель повинен володіти як навичками демонстрації, а також, інтерпретації різних жестів.

Багато смислового навантаження несе поза вчителя. Для того, щоб спілкування було активним, вчителю слід дбати, щоб поза була відкритою,

не схрещувати рук, стояти обличчям до класу, дотримуватися дистанції, яка забезпечує ефект довіри. Доцільно проходити вперед і назад по класу. Крок уперед підсилює значущість повідомлення, допомагає зосередити увагу аудиторії. Відступаючи назад, учитель начебто дає змогу слухачам перепочити [8].

Щодо виразу обличчя та погляду, вони часто впливають на учнів сильніше, ніж слова, підвищуючи емоційну значущість інформації, сприяючи кращому її засвоєнню. Але обличчя вчителя повинно не лише виражати, а й приховувати певні почуття: власні турботи, негаразди. Міміка має відповідати характеру мовлення, взаємин: виражати впевненість, схвалення, осуд, невдоволення, радість, байдужість, зацікавленість, захоплення, обурення в багатьох варіантах. Широкий діапазон почуттів виражають усмішка, рухи брів, вираз очей. Учителю слід уважно вивчити можливості свого обличчя, виробити вміння користуватися виразним поглядом, уникати надмірної динамічності м'язів обличчя та очей («бігаючи очі»), а також, і неживої статичності («кам'яне обличчя»).

Спрямований на дітей погляд учителя створює візуальний контакт. Контакт поглядом виражає ступінь зацікавленості партнером, доброзичливий погляд в очі дитини важливий не лише для встановлення взаємодії, а й для задоволення її емоційних потреб. Учень найуважніший, коли йому дивляться в очі, він краще запам'ятовує сказане.

Як правило, вчителі уникають візуального контакту в разі суперництва, щоб контакт не сприймався як вияв ворожості. Візуальний контакт допомагає регулювати розмову. Пильний погляд вчителя, як правило, породжує дискомфорт і переживання. Учитель повинен прагнути тримати в полі зору всіх учнів, свідомо розвивати техніку візуальних контактів [7].

Таким чином, володіння засобами невербальної поведінки сприяє досягненню зовнішньої виразності педагога, який повинен:

- навчитися диференціювати та адекватно інтерпретувати невербальну поведінку інших людей, розвивати вміння «читати обличчя», розуміти мову тіла, час, і простір у спілкуванні;
- прагнути розширити власний діапазон засобів спілкування через тренування (розвиток постави, ходи, міміки, організації простору, візуального контакту) та самоконтроль;
- домагатися органічного зв'язку зовнішньої техніки з внутрішніми переживаннями [12].

Визнання сучасною психологічною наукою найскладніших взаємозв'язків між «зовнішнім і внутрішнім», між «душею та тілом», надання їм статусу фундаментальної умови життєдіяльності людини, дозволяє здатність до розуміння та інтерпретації невербальної поведінки розглядати як інтегровану, а можливо, навіть як базову функцію в

загальній системі невербальної активності особистості. Означений погляд, в свою чергу, дозволяє дійти наступного висновку: діагностика рівня розвитку навичок розуміння та інтерпретації майбутніми вчителями невербальної поведінки іншої людини дає уявлення про загальний розвиток їх здібності до невербальної поведінки.

Для досягнення мети дослідження було використано методика «Діагностика рівня розвитку здатності до психологічної інтерпретації невербальної поведінки особистості», розроблену під керівництвом В.А.Лабунської.

Означена методика складається з ряду соціально-перцептивних завдань, які варіюються за змістом, засобами, цілями та способом рішення.

Перше завдання спрямоване на діагностику здатності адекватно визначити дії та стани на основі жестів. Досліджуваному послідовно пред'являється шість зображень найбільш поширених жестів і пропонується сказати, що вони позначають в спілкуванні.

Друге завдання дає змогу діагностувати здатність адекватно визначити якості і відносини людини на основі його пози. Досліджуваному послідовно пред'являється графічне зображення шести поз і пропонується сказати, що вони позначають в спілкуванні.

Третє завдання спрямоване на діагностику здатності адекватно визначити стани, якості особи і відношення на основі міміки особи. Досліджуваному послідовно пред'являється шість зображень жіночого і шість зображень чоловічого обличчя, на яких зафіксовані переживання, основних емоцій: радості, гніву, здивування, страждання, страху, огида і пропонується сказати, що вони позначають в спілкуванні.

Четверте завдання дає змогу діагностувати здатність адекватно визначити відношення і взаємовідношення на основі невербальної поведінки діади і групи. Досліджуваному пред'являється шість малюнків, на яких зображені діадна і групова взаємодія, пропонується визначити відносини та взаємини між тими, що спілкуються.

П'яте завдання спрямоване на діагностику здатності встановлювати психологічні зв'язки між елементами невербальної поведінки. Досліджуваному пред'являються послідовно зображення шести поз і пропонується підібрати до них відповідний образ обличчя з набору, що використовувався в третьому завданні.

Шосте завдання дає змогу діагностувати здатність використовувати невербальну поведінку як засіб створення емоційно - негативних відносин, виступаючи моментом регуляції спілкування. Досліджуваному послідовно пред'являється шість ситуацій з тесту Розенцвейга та пропонується підібрати з набору мімічних виразів такі, що приводили б до поглиблення конфлікту між учасниками.

Сьоме завдання допомагає діагностувати здатність використовувати невербальну поведінку як регулятор відносин в емоційно-позитивну

сторону. Досліджуваному послідовно пред'являються тіж самі шість ситуацій з тесту Розенцвейга і пропонується підібрати з набору мімічних виразів такі, що максимально б сприяли вирішенню конфліктної ситуації.

Таким чином, завдання варіювалися на основі поєднання параметрів, відповідних формальним, змістовним і функціональним характеристикам навичок невербальної комунікації та їх психологічної інтерпретації.

Перша група параметрів: елементи, індивідуальна та групова невербальна поведінка.

Друга група параметрів: дії, стани, якості особистості, відносини та взаємовідносини.

Третя група параметрів: адекватність регуляції психологічних характеристик спілкування та адекватність їх ідентифікації за допомогою невербальної поведінки.

Точність вирішення перших трьох завдань оцінювалась по трибальній системі, наступних - по п'ятибальній, враховуючи багатозначність діадної та групової невербальної поведінки. Для порівняння успішності вирішення вищеперерахованих завдань, оцінювання відбувалось за двадцятибальною шкалою. Максимально можливий показник успішності вирішення того, або іншого завдання відповідав 20 балам.

Отже, максимальна кількість балів, яку міг отримати один досліджуваний дорівнює 140 балів. Інтервал 140 - 110 балів відповідає високому рівню розвитку здібності, 109 - 90 балів - вище середньому, 89 - 70 балів середньому, 63 - 30 балів - рівню нижче середнього, 29 - 0 балів - низькому.

У дослідженні приймали участь три групи студентів факультету мистецтв Криворізького педагогічного університету: МХК - 06, ХХК - 06, МХК - 07. Загалом, в дослідженні приймало участь 50 студентів. Для дослідження були створена експертна комісія, яка оцінювала рівень розвитку навичок невербальної комунікації та її психологічної інтерпретації у студентів. Результати дослідження в таблиці 1.

Таблиця 1

**Рівень розвитку здатності до психологічної інтерпретації
невербальної поведінки особистості**

Рівень розвитку	Бали	Кількість студентів (%)
Низький	0 - 29	-
Нижче середнього	30 - 69	32
Середній	70 - 89	38
Вище середнього	90 - 109	20
Високий	110 - 140	10

З таблиці ми бачимо, що 70 % студентів мають середній та нижче середнього рівня здатності до психологічної інтерпретації невербальної поведінки особистості. А саме 38% - середній рівень, 32% - нижче середнього. При цьому лише 20 % студентів досягли рівня вище середнього, та 10 % - високого. Тому можна зробити висновок, що рівень розвитку навичок невербальної комунікації та її психологічної інтерпретації недостатній для майбутньої педагогічної діяльності.

Більш детальній якісній аналіз отриманих даних можна зробити, звертаючи увагу на особливості запропонованих завдань та успішність їх вирішення студентами (таблиця 2).

Таблиця 2

Успішність вирішення завдань студентами

	Номер завдання							Сума балів
	1	2	3	4	5	6	7	
сер.арифм. по групі	13,2	10,32	13,12	8,6	10,84	11,68	11,14	78,9

Перше завдання було спрямоване на діагностику здатності адекватно визначити дії та стани на основі жестів. Друге - на діагностику здатності адекватно визначити якості та відносини людини на основі його пози. Третє- на діагностику здатності адекватно визначити стани, якості особистості та відношення на основі міміки. При вирішенні цих завдань студентами виявилось, що більш вдалої інтерпретації отримали жести і міміка. Інтерпретація пози відбувалась маньш вдало. Цю особливість можна пояснити виходячи з таких фактів: жести, міміка, пози відрізняються по своїм діагностичним і комунікативним можливостям. Жести несуть, головним чином, інформацію про інтенсивність станів, що переживаються, вказують на психомоторну активність особистості. Пропоновані в методиці жести конвенціональні, що полегшує їх семантизацію. Міміка повідомляє більш диференційовану інформацію про партнера у спілкуванні. Але ця інформація складається головним чином з емоційних характеристик людини. Значення багатьох мімічних масок, як і жестів, засвоюються спонтанно на ранніх етапах онтогенезу. Пози представляють собою більш складне і цілісне утворення невербальної поведінки. Для них характерна велика розмитість діапазону значень в порівнянні з жестами та мімікою. Таким чином, у студентів рівень розвитку навичок невербальної комунікації та її психологічної інтерпретації, семантизації цілісної невербальної поведінки (пози) значно нижчий, ніж рівень розвитку елементів (міміки і жестів).

Четверте завдання було спрямовано на діагностику здатності адекватно визначити відношення та взаємовідношення на основі невербальної поведінки діади і групи. Воно вирішувалася студентами менш успішно, чим попередні три. На основі цих даних можна зробити висновок про те, що

навички розуміння та психологічної інтерпретації міжособистісного аспекту невербальної комунікації у студентів менш розвинені, за навички до розуміння індивідуальної невербальної поведінки та її елементів.

Більш успішно студенти вирішували п'яте завдання. Проте, результати його рішення дозволяють зробити висновок про те, що у студентів недостатньо розвинені навички до встановлення зв'язків між окремими елементами та цілісними формами невербальної поведінки. Успішність їх психологічної інтерпретації буде вище у випадку, якщо невербальні засоби знаходяться ближче до практики безпосереднього спілкування.

Характерним для більшості студентів є достатньо успішним виконання шостого завдання. Особливо важливо відзначити, що воно виявилось більш легким для більшості студентів в порівнянні з сьомим. З цього приводу можна зробити висновок, що у студентів більш розвинена здатність використовувати міміку, як засіб створення емоційно - негативних відносин, чим за допомогою міміки регулювати відносини в емоційно - позитивну сторону. Такі результати дають підставу вважати, що успішна ідентифікація міміки іншої людини ще не забезпечує оволодіння нею як засобом регуляції. Таким чином, навички до адекватного сприйняття та оцінки невербальної поведінки у студентів розвинені трохи вище, ніж навички до адекватного використання такої поведінки як засоба регуляції відносин у спілкуванні. Але допущення про їх фундаментальність в структурі невербальної поведінки потребує більш ретельної перевірки.

Проведений аналіз результатів дослідження дозволяє дійти висновку про те, що чітко виділяються два блока навичок, які відрізняються по рівню розвитку. У перший блок входять: навички визначати дії, стан, якості особистості на основі міміки та жестів; навички до встановлення психологічних зв'язків між різними елементами невербальної поведінки, і навички до адекватного використання міміки як засоба емоційно - негативних і позитивних відносин, що виступають моментом регуляції та спілкування. Другий блок утворюють: навички визначати якість і відносини людини на основі пози; навички до психологічної інтерпретації невербальної поведінки діади та групи. Відрізняються ці блоки за формами невербальної поведінки (індивідуальна або групова; елементи або цілісна), за його змістом, за емоційним знаком регуляції відносин. Перший блок навичок у студентів педагогічного університету набув більш високого рівня розвитку.

Загалом можна констатувати недостатній рівень розвитку навичок розуміння та інтерпретації невербальної поведінки у майбутніх учителів, що вимагає подальшого пошуку шляхів їх формування. Одним з таких шляхів може бути поліпшення осмислення соціально-психологічних функцій зовнішнього вигляду в різних контекстах взаємодії, в тому числі - педагогічному спілкуванні.

Список використаних джерел:

1. Андреева Г.М. Социальная психология.- М., 2001. - 450с.
2. Бажин Е.Ф., Коренева Т.В. О возможности узнавания эмоций по интонационным характеристикам речи // Вопросы психологии познания людьми друг друга в общении. - Краснодар, 1978. - Вып. 2. - С. 148-164.
3. Барабанщиков В.А., Малкова Т.Н. Исследование восприятия эмоционального состояния человека по выражению лица // Проблема общения в психологии. - М., 1981. - № 14. - С. 121 – 132.
4. Биркенбил В. Язык интонации, мимики, жестов. - М: Астраль, 1997. - 418с.
5. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. М., 1982.
6. Бодалев А.А. Личность и общение. – М., 1983. – 272 с.
7. Волкова Н.П. Педагогічні комунікації: Практ. Посіб. - Д.:РВВ ДНУ, 2005. - 128с.
8. Григорьева Т.Г., Линская Л.В., Усольцева Т.П. Основы конструктивного общения. Методическое пособие для преподавателей. - Новосибирск: изд - во Новосиб. Ун - та: М.: Совершенство, 1997. - 171с.
9. Дорошенко С.І. Основы культуры і техніки усного мовлення. - Х.: ОВС, 2002. - 245с.
10. Дубасенюк О.А., Семенюк Т.В., Антонова О.С. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: Монографія. -Житомир: Житомир, пед. ун - т, 2003. - 192с.
11. Кириленко Г.Л. Проблема исследования жестов в зарубежной психологии // Психол. Журн. - 1987. - № 7. - С. 40 – 45.
12. Кондратьева СВ. Понимание учителем личности учащегося // Вопр. психол. 1980. - № 5. - С. 143 – 148.
13. Конева Е.В. Психология общения: Учеб. Пособие. - Ярославль. 1992.- 240с.
14. Лабунская В.А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. - Ростов-на-Дону, 1999. - С. 16 - 20
15. Лабунская В.А. Невербальное поведение (социально - перцептивный поход). Ростов: изд - во Ростов. ун - та, 1986.- С. 5 – 35.
16. Лабунская В.А. О «практичности» социальной психологии невербального общения // Психолгический вестник. - Вып. 1.- Ростов-на-Дону, 1996. - С. 307 - 324.
17. Локарева Г.В. Педагогічне спілкування: Наук. - метод. Посіб. / Г.В. Локарева, Л.І. Міцик, О.О. Почерніна. - Запоріжжя: ЗДУ, 2000. – 154 с.
18. Пиз А. Язык телодвижений. - пер. с англ. И.Е.Котляр. - Ниж. Новгород: «Ай Кью», 1992. - 258с.